

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

TARIX FAKUL'TETI

“MILLIY G'OYA VA MA'NAVIYAT ASOSLARI” KAFEDRASI

**“Milliy g'oya , ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi“ yo'nalishi 402-guruh
talabasi Umarov Sardor**

REFERAT

MAVZU: Demokratik huquqiy davlatni shakllantirish yo'li.

Ilmiy rahbar: _____ U.Nigmanova

Kafedra mudiri _____ M.Sobirova

Toshkent-2014

REJA:

**I.BOB. MILLIY TIKLANISHDA DEMOKRATIK, HUQUQIY DAVLAT
BARPO ETISHNING AHAMIYATI.**

**1.1. Xuquqiy davlatni shakllantirish - hozirgi zamон taraqqiyotining
ob'yektiv tendentsiyasi**

1.2. Huquqiy davlatning tarixiy-nazariy ildizlari

**II-BOB. DEMOKRATIK HUQUQIY DAVLATNI SHAKLLANTIRISH
YO'LI.**

2.1. Huquqiy davlatni shakllantirish

**2.2.O'zbekistonda huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirishning
konstitutsiyaviy asosi**

XULOSA

ADABIYOTLAR RO'YXATI

KIRISH.

Mavzuning dolzarbliji. Huquqiy-demokratik davlatda xalq mamlakatdagি barcha moddiy va ma'naviy boyliklar egasi hisoblanadi. Xalqning xohish-irodasidan tashqari bu boyliklar chetga chiqarilmaydi va butun bir xalq tomonidan boshqariladi. O'zbekiston Mustaqil davlat sifatida qabul qilgan bosh qonunida ana shu boyliklar egasi-O'zbekiston xalqi ekanligi e'tirof etildi va bu boyliklar xalq xohishi bo'yicha xalq manfaatlari uchun sarflanishi belgilab o'tildi.

Huquqiy demokratik davlat xalq taqdirini bиринчи о'ringa qo'yadi. Uning o'tmish madaniyati, tajribasi va kelajagini o'zaro bog'liq holda tashkil etadiki, xalq o'z tomirlaridan uzilib qolmaydi. Shu maqsadda O'zbekistonda yashayotgan barcha xalq, millat va elatlar tarixi, urf- odat va an'analari, tili va madaniyati bugungi kunda amal qilmoqda. Hech bir xalqning madaniyati kansitilmaydi va tahqirlanmaydi.

Turli millat vakillari o'rtasida tenglik, ahillik va o'zaro bahamjihatlikni qaror toptirish huquqiy demokratik davlatning asosiy belgilaridan biri. O'zbekistonda "O'zbekiston-yagona Vatan" shiori asosida amalga oshirilayotgan ishlар shu maqsadga qaratilgan.

Prezident Islom Karimov o'z asarlarida, so'zlagan nutq va ma'ruzalarida O'zbekistonning kelajagi, taraqqiyot yo'li, amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlarni ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berdi va rivojlantirib kelmoqda.

U mamlakat istiqboli haqida shunday yozgan edi: "**Mustaqil O'zbekistonning kuch-qudrat manbai xalqimizning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligidir. Xalqimiz adolat, tenglik, ahil qo'shnichilik va insonparvarlikning nozik kurtaklarini asrlar bo'yi avaylab-asrab kelmoqda. O'zbekistonni yangilashning oliy maqsadi, ana shu an'analarni qayta tiklash, ularga yangi mazmun bag'ishlash, zaminimizda tinchlik va demokratiya, farovonlik va madaniyat, vijdon erkinligi va har bir kishini kamol toptirishga erishish uchun zarur bo'lgan shart-sharoit yaratishdir**"¹.

Mamlakatning siyosiy sohasida ochiq demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish va mustahkamlash, umuman, siyosiy hayotning barcha sohalarini, davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish yo'lidan borildi.

1 Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. – 1-jild. – T.: O'zbekiston, 1996. – 76-77-b.

Avvalambor, O'zbekiston Konstitutsiyasi loyihasi umumxalq muhokamasiga qo'yildi va 1992 yil 8 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi XI sessiyasida jiddiy o'zgarishlar bilan qabul qilindi.

2002 yil 27 yanvarda o'tkazilgan umumxalq referendumi natijalariga ko'ra hamda uning asosida O'zbekiston Respublikasining 2003 yil 24 aprelda qabul qilingan Qonuniga muvofiq O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi XVIII, XIX, XX, XXIII boblariga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritildi. O'zbekiston Respublikasining 2007 yil 11 aprelda qabul qilingan Qonuni bilan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 89-moddasiga, 93-moddasining 15-bandiga, 102-moddasining ikkinchi qismiga tuzatishlar kiritildi. O'zbekiston Respublikasining 2008 yil 25 dekabrda qabul qilingan Qonuni bilan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 77-moddasining birinchi qismiga o'zgartish kiritildi.

O'zbekiston Respublikasi Konstituttsiyasi o'zining mazmun mohiyati bilan halqchil, umuminsoniy qadriyatlar va milliy tamoyillarga egadir.

Parlamentimiz - Oliy Majlis dunyo taraqqiyotiga mos ravishda ikki palata asosida o'z ishini davom ettirmoqda. Qabul qilinayotgan qonunlar xalq maqsadi va manfaatiga asoslangan.

Siyosiy partiyalarga imkoniyatlar yaratilgan, mamlakatda demokratiya, plyuralizmga keng yo'l ochilgan.

Mamlakatning iqtisodiyotida amalga oshirilgan o'zgarishlar mulkchilik va tadbirdorlikni, tashabbuskorlik va ishbilarmonlikni, yangi tajribalar va iqtisodiy yangiliklarni rag'batlantirish, korxonalar, fermerlarga erkinliklar, shaxsiy tomorqa egalariga yordam berish bo'yicha ham qanchadan-qancha qonunlar qabul qilish bilan davom etmoqda.

Mavzuning maqsadi. Demokratik huquqiy davlatni shakllantirish yo'llarini namoyon etilishi va inson huquqlari, erkinliklari davlat tomonidan kafolatlanishi, shu bilan birga demokratik huquqiy davlatni shakllantirishning konstitutsiyaviy asosini belgilab berish. Inson huquqlari qonunchilik kafolatlari tizimini shakllantirish huquqiy davlatning muhim tamoyili, fuqarolik jamiyatini bunyod etishning zarur sharti hisoblana-di. Bizning respublikamizda bunday tizimning konstitutsiyaviy, huquqiy asoslari yaratilgan. «Fuqarolarning huquq va erkinliklari borasida, - deb ta'kidladi Prezidentimiz, - **Konstitutsiyamiz Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining barcha asosiy g'oya va qoidalarini o'ziga singdirgan».⁶⁹ Bizning respublikamiz uchun bu printsipi-al yangi ohangdag'i va**

yo'nalishdagi hujjat bo'lgandi. Zero, «...biz so'nggi 70 yil mobaynida davlatga qaramlik va soginish holatida yashadik. Mamlakatdagi barcha boyliklarning, mulkning egasi davlat deb hisoblab keldik. Qaysi masalani olmaylik, davlat manfaati birinchi o'rinda, fuqaro, shaxs manfaati esa, deyarli hisobga olinmasligi eski Konstitutsiyalarning har qaysi moddasida yaqqol ko'zga tashlanar edi».70

Bugungi kunda O'zbekistonda inson va fuqaroning ajralmas huquqdari - so'z erkinligi, e'tiqod erkinligi, kasbni, ishni erkin tanlash huquqi va boshqa huquqpar qonun yo'li bilan ishonchli tarzda mustahkam himoyalangan. SHunga qaramay, Respublikamizda fuqaro, shaxs huquqlarini himoya qilish bo'yicha qonunchilik sohasida jadal ish olib borilyapti. Bu ish bir necha yo'nalishga ega.

Mavzuning vazifasi. O'zbekistonda huquqiy demokratik jamiyatni qaror toptirish uchun jamiyatni demokratlashtirish zarur. Bunda Prezident Islom Karimov ta'kidlaganidek, 1) an'anaviy mezonga e'tibor berish va u bilan hisoblashish lozim. 2) Avval mamlakat aholisi turmushini yuksaltirish darkor. CHunki turmush ongni belgilaydi. 3) Fuqarolar ongi, tafakkurini o'zgartirish kerak. Turmushning yuksalishi o'z navbatida odamlar ongi va tafakkur tarzini o'zgartirishga olib keladi. 4) Huquqiy demokratik jamiyatga tabiiy yo'sinda, hech zo'riqish va talofatsiz erishishimiz mumkin. «Odamlar siyosiy ongi, siyosiy madaniyati, siyosiy faolligi yuksalib borgan sari, davlat vazifalarini nodavlat tuzilmalar va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o'tkazib borishi zarur» 1.

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish murakkab vazifa, lekin insonning qo'lidan keladigan ish. Huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati - oddiy xayolparastlik emas, balki real voqelikdir. Bu yerda so'z qonun va adolat hukmronlik qiladigan, inson, uning hayoti, hukuklari va erkinliklari eng buyuk qadriyat bo'lgan jamiyatni tashkil etish haqida borayapti.

Biz huquqiy davlatning asosiy alomatlari to'g'risida gapirib o'tdik. Ushbu alomatlardan biri - hokimiyatlarning bo'linishi tamoyilidir. Endi ushbu tamoyrshlar bizning yangi Konstitutsiyamizda o'z ifodasini qanday topganligi masalasiga to'xtalishni lozim topdik. Biroq, oldindanoq, hokimiyatlarning bo'linishini zinhor ularning qarama-qarshi turishi sifatida tushunilmasligi kerakligani qayd etamiz. Aksincha, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bunday imkoniyatni butunlay

1 Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. T.8 - T.: O'zbekiston, 2000, 333-bet.

istisno etadi. Xokimiyatlarning bo'linishi kontseptsiyasi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2-moddasiga muvofiq belgilanib, ularning har biri - qonunchilik, ijroiya va sud hokimiyatlari - vazifalari o'z funktsiyalariga ega, ularga tegashli vakolatlar berib ko'yilgan; hokimiyatlar o'z vakolatlarini tiyib turish va nazorat qilish imkoniyatlariga egadirlar. Hokimiyatlardan birortasi boshqasining funktsiyasini o'z zimmasiga ololmaydi, lekin alohida-alohida harakat qilishi ham mumkin emas, bunday qilishga qurbi yetmaydi. Jamiyat bugungi kunda dunyo mamlakatlarida demokratik jamiyatga ideal jamiyat sifatida qaralmoqda. Uni vujudga keltirish uchun faollik ko'rsatmoqda. Ammo demokratik jamiyatga o'tishning barcha mamlakatlar uchun yagona bo'lgan aniq andozalari, yana ham aniqrog'i «model»lari yo'q va u bo'lishi ham mumkin emas. CHunki har bir mamlakat na faqat o'zining tuzilishi, iqtisodiy taraqqiyot darajalari, imkoniyatlari, intellektual imkoniyatlariga ega va biri ikkinchisidan farqlanadi, o'z xalqining mentaliteti, turmush tarzi, urf-odatlari va qadriyatları bilan ham bir-biridan ajralib turadi. Ularni hech qachon bir qolipga solib bo'lmaydi. Unga harakat qilish nafaqat hech qanday samara beribgina qolmasdan, balki og'ir oqibatlarga olib kelishi mumkinligini tarixiy tajriba tasdiqlagan. SHuning bilan birga **demokratik jamiyatga o'tishning barcha mamlakatlar uchun umumiyligi bo'lgan qonuniyatlar ham mavjud.** Jumladan: 1) siyosiy tizimni isloh qilish, 2) bozor munosabatlarini shakllantirish, 3) insonning o'z ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarishi uchun shart-sharoitlarni vujudga keltirish, 4) jamiyat taraqqiyotida yuksak intellektual salohiyat ustuvorligini ta'minlash va boshqa bir qator qonuniyatlar barcha demokratik jamiyat qurishga intilayotgan mamlakatlar uchun umumiyligi hisoblanadi. Ammo umumiyligi qonuniyatlar barcha mamlakatlarning o'ziga xosligini hisobga olgan holda demokratik jamiyatga o'tishni inkor etmaydi.

I.BOB. MILLIY TIKLANISHDA DEMOKRATIK, HUQUQIY DAVLAT BARPO ETISHNING AHAMIYATI.

1.1. Xuquqiy davlatni shakllantirish - hozirgi zamon taraqqiyotining ob'yektiv tendentsiyasi

Demokratik jamiyatda eng avvalo siyosiy tuzum tubdan o'zgarib, davlat boshqaruvi hokimiyat xalqning bevosa yoki bilvosita ishtirokida va omma davlat uchun emas, aksincha davlat omma uchun, degan tamoyilning ustuvorligi asosida amalga oshadi va shu ma'noda ham demokratik jamiyatga o'tish jarayoni davlatning barcha sohalarida tub o'zgarish ishlarining amalga oshirilishi natijasi sifatida sodir bo'ladi.

Demokratik jamiyatga o'tishda **siyosiy sohada** davlatning amaldagi mexanizmlari tugatiladi. Uning o'rниga qurilayotgan jamiyat manfaatlariga javob bera oladigan mexanizmlar shakllantirilib boriladi. Bu borada 2010 yil 12 noyabrda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi Prezident Islom Karimovning "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi"da 2010-2016 yillargacha mamlakatni isloh etish va demokratlashtirish yangi bosqichining 6 ta ustuvor vazifalarini belgilab berdi². Ular:

1. Davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish.
2. Sud-huquq tizimini isloh etish.
3. Axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash.
4. O'zbekistonda saylo huquqi erkinligini ta'minlash va saylov qonunchiligini rivojlantirish.
5. Fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish.
6. Demokratik bozor islohotlarini va iqtisodiyotini liberallashtirishni yanada chuqurlashtirish.

Iqtisodiy sohada esa, bozor munosabatlari qaror topadi. Taraqqiyotda ommanning o'z moddiy manfaatdorligini erkin qondira olishi asosida umumiy iqtisodiy rivojlanish sodir bo'ladi. Ma'naviy-ma'rifiy sohada inson omili, uning qadr-qimmati yuksak qadriyat darajasiga ko'tariladi. SHunday jarayonlar tufayli jamiyatning yuksak intellektual kuch asosida rivojlanishi reallikka aylanadi.

² Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010. – B. 56.

Jamiyat bugungi kunda dunyo mamlakatlarida demokratik jamiyatga ideal jamiyat sifatida qaralmoqda. Uni vujudga keltirish uchun faollik ko'rsatmoqda. Ammo demokratik jamiyatga o'tishning barcha mamlakatlar uchun yagona bo'lган aniq andozalari, yana ham aniqrog'i «model»lari yo'q va u bo'lishi ham mumkin emas. CHunki har bir mamlakat na faqat o'zining tuzilishi, iqtisodiy taraqqiyot darajalari, imkoniyatlari, intellektual imkoniyatlariga ega va biri ikkinchisidan farqlanadi, o'z xalqining mentaliteti, turmush tarzi, urf-odatlari va qadriyatlari bilan ham bir-biridan ajralib turadi. Ularni hech qachon bir qolipga solib bo'lmaydi. Unga harakat qilish nafaqat hech qanday samara beribgina qolmasdan, balki og'ir oqibatlarga olib kelishi mumkinligini tarixiy tajriba tasdiqlagan. SHuning bilan birga **demokratik jamiyatga o'tishning barcha mamlakatlar uchun umumiyoq bo'lgan qonuniyatları ham mavjud.** Jumladan: 1) siyosiy tizimni isloq qilish, 2) bozor munosabatlarini shakllantirish, 3) insonning o'z ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarishi uchun shart-sharoitlarni vujudga keltirish, 4) jamiyat taraqqiyotida yuksak intellektual salohiyat ustuvorligini **ta'minlash** va boshqa bir qator qonuniyatlar barcha demokratik jamiyat qurishga intilayotgan mamlakatlar uchun umumiyoq hisoblanadi. Ammo umumiyoq qonuniyatlar barcha mamlakatlarning o'ziga xosligini hisobga olgan holda demokratik jamiyatga o'tishni inkor etmaydi. Aksincha, o'tish davrida mavjud bo'ladigan muammolarning ma'no-mazmunini teran anglagan holda, ularni sobitqadamlilik bilan hal qilish imkonini beradi.

CHuqrur o'zgarishlar hayotimizga shiddat bilan kirib bormokda. Olg'a qarab muhim siljishlar jahoning hozirgi qiyofasini keskin o'zgartirmoqtsa. Xalqdarning ozodlik, mustaqillik va baxt sari azaliy intilishlari, o'z taqdirlarini o'zlari belgilash yo'lidagi qat'iyatlari ularni harakatlantiruvchi kuchga aylangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov Oliy Majlisning oltinchi sessiyasida, mustaqillikning buyuk ne'matlari haqida gapirib, jumladan shunday degandi: «Faqatgana istiqlolning hayotbaxsh zaminida yangi demokratik qadriyatlар ildiz otishiga, inson haq-huquqdari va uning erki asosiy boyligi bo'lган huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatiga mos keladigan yangi zamonaviy siyosiy, xo'jalik va jamoa tuzilmalari qaror topishiga imkon tug'ildi»¹.

Prezidentimiz to'g'ri ta'kidlaganidek, «o'tgan besh yil tarix uchun bir lahma bo'lsa-da, mana shu besh yil ichida biz boshqa mamlakatlar o'n-yuz yillar mobaynida o'tadigan yo'lni bosib o'tdik.

Ulkan sinovlar, qiyinchiliklarni boshdan kechirdik. Hayotimizning eng mashaqqatli yillari ortda qoldi. O'zbekiston sobiq Ittifoq mamlakatlari orasida

¹ Karimov I.A. Yangicha ishlash va fikrlash - davr talabi. 5-tom. T., «O'zbekiston», 1997., 104-105-betlar.

² Karimov I.A. Yangicha ishlash va fikrlash - davr talabi. 5-tom. T., «O'zbekiston», 1997., 105-bet.

birinchilardan bo'lib keng miqyosli islohotlar yo'liga, jamiyatni tubdan o'zgartirish va yangalash yo'liga kirdi»².

SHuni ta'kidlash joizki, erishgan yutuqdarimiz sira ham tasodifiy emas. Bu - o'tmish va hozirgi kunga berilgan to'g'ri, ilmiy asoslangan bahoning, o'tish davri murakkab masalalarini hal etishning eng to'g'ri yo'llari tanlanganliganing natijasidir. O'zbekiston harakat dasturini aniq iishab chiqib, jamiyatni o'zgartirishga kirishdi. Respublikadagi haqiqiy iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-axloqiy vaziyat chuqur anglab yetildi va shu asosda yangalanish va taraqqiyotning o'zimizga xos yo'li belgalandi. Respublika Prezidentining oldimizga qo'yilgan mashaqqatli, ammo yuksak vazifalarni bajarish yo'lidagi izchilligi, maqsad sari intilishi, qat'iyati hurmat va taqsinga loyiq.

«Hozir bizning jamiyatimiz tarixiy chorrahada turibdi, - dedi respublikamiz Prezidenti mustaqillik qo'lga kiritilganidan bir yil keyinroq- Respublikani milliy davlat, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy kamol toptiruvchi o'z taraqqiyot yo'lini ishlab chiqishimiz zarur. Bu murakkab va mas'uliyatli palladir. Hozir yashab turganlarning taqdiri-gana emas, balki ularning farzandlari, nevaralarining ham taqdiri, kelajak avlodlarning taqdiri ham shunga bog'liq bo'ladi, Respublika teng ho. ptlarni qay darajada tezroq bartaraf etishi, yakka hokimlik tizimining illatlarini batamom tugatishi, rivojlangan madaniyatli mamlakatlar darajasiga chiqib olishi shu narsa bilan belgilanadi»³.

Tanlangan yo'lning to'g'riliGANI, oldinga qo'yilgan maqsadlarning real va zaruriyigani hayotning o'zi tasdikladi. Ma'lumki, bu maqsadlarni ham Prezidentimiz belgilab berdi: «Barqaror bozor iqtisodiyoti, ochiq tashqi siyosatga asoslangan kuchli demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish pirovard maqsad bo'lib qolishi kerak. SHunday jamiyatgana O'zbekiston xalqining munosib turmushini, uning huquqdari va erkishshgini kafolatlashi, milliy an'analar va madaniyat qayta tiklanishini, shaxs sifatida insonning ma'naviy-axloqiy kamol topishini ta'minlashi mumkin»⁴.

SHuni ta'kidlash joizki, huquqiy davlat qaror toptirishga da'vat etilgan ijtimoiy boyliklardan biri bo'libgina qolmay, balki shaxs erkinliklari, ornomusi va sha'nini himoya qilishni ta'minlashning zarur sharti, sansalor-lik, mahalliychilik va tor vdoraviy manfaatga qarshi kurash vositasi, xalq hokimiyatini amalga oshirish shaklidir.

³ Karimov I.A. *O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura*. 1-tom, T., «O'zbekiston», 1996. 39-bet.

⁴ Karimov I.A. *O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura*. 1-tom, T., «O'zbekiston», 1996. 39-bet

Ma'lumki, qonun asosidagi uyushma, faoliyat sifatida davlat to'g'risidagi tasavvurlar insoniyat taraqqiyotining dastlabki bosqichlaridanoq shakllana boshlagan. Hayotning yanada takomillashgan va adolatli shakllarini izlash huquqiy davlat g'oyasi bilan bevosita bog'lanardi. Qadimgi dunyo mutafakkirlari (Suqrot, Demokrit, Aflatun, Arastu, Polibiy, TSitseron) o'sha davr jamiyatining uzzviy ravishda yashashini ta'minlovchi huquq bilan davlat hokimiyati o'rtasidagi ana shu bog'liklikni ochib berishga urinishgandi.

Xukuqni tan oluvchi va ayni paytda cheklangan davlat hokimiyati, qadimgi mutafakkirlar fikricha, adolatli dav-latchilik hisolanadi. «Qonun hokimiyati yo'q joyda, - deb yozgandi Arastu, - davlat tuzumining biron-bir shakli uchun ham o'rinn yo'q». TSitseron davlat to'g'risida xalq ishi, huquqiy muomala va umumiyligi huquqtartibot sifatida gapirgandi. Qadimgi Yunoniston va Rimning davlat-huquqiy g'oyalari va tuzilmalari huquqiy davlat to'g'risidagi ulardan ancha keyin taraqqiyparvar ta'limotlarning yuzaga kelishi va rivoj topishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Feodalizm tanazzulining boshlanish davrlarida huquqiy davlat g'oyalari o'sha vaqtning taraqqiyparvar mutafakkirlari N.Makiavelli va J.Boden qarashlarida o'z aksini topgan. Utmishda va hozirgi davlat mavjudligining ko'p asrlik taj-ribasi asosida N.Makiavelli o'z nazariyalarida o'sha davrlar ehtiyojlariga eng yaxshi tarzda javob beradigan ideal davlat shaklini chizib ko'rsatish maqsadida siyosat tamoyillarini tushuntirish, siyosiy hayotni rivojlantirishning harakatlantiruvchi kuchlarini anglab yetishga urinib ko'rgan. U mulkdan erkin foydalanish va xavfsizligini ta'minlashda davlatning maqsadini ko'radi. Davlat shakllari ichida ko'proq respublika afzal ko'rildi. CHunki aynan respublika tenglik va erkinlik talablariga eng ko'p javob beradi.

J.Boden davlatni ko'pchilik oilapar va ularga tegashli narsalar ustidan huquqiy boshqarish sifatida ta'riflaydi. Asosiy vazifa huquq va erkinlikni ta'minlashdan iborat.

Ilk burjua inqiloblari davrida huquqiy davlatchilik ta'limotini ishlab chiqishga G.Grotsiy, B.Spinosa, T.Gobbs, D.Lokk, SH.Monteskъe, D.Didro, P.Gol'bax, T.Jefferson va boshqa taraqqiyparvar mutafakkirlar katta hissa qo'shishdi. Xukuqiy davlat to'g'risidagi ular ta'limoti ayrim qoidalaring qisqacha tavsifini keltiramiz.

Grotsiy tabiiy huquqning birinchi buyuk nazariyotchisi bo'lgandi. Uning nazariyasiga ko'ra, tabiiy huquq va rasmiy iroda huquqi mavjud. Inson tabiat, inson akl-zakovati tabiiy huquq manbai hisoblanadi. Begona mulkdan tiyilish, keltirilgan zararni qoplash, shuningdek, qilingan yomonlik uchun haqqoniyligining muqarrarligani ham u shular qatoriga kiritadi.

Rasmiy iroda huquqi davlat tomonidan o'rnatiladi va tabiiy huquq tendentsiyalariga to'la mos kelishi kerak. Aynan shu tufayli feodalizmning

huquqiy tuzilmalari Grotsiy tomonidan inson tabiatiga zid deb e'lon qilingan hamda «inson idroki qonunlariga javob beradigan yangi huquq yaratish» talabi olg'a surilgandi. Har bir odamga o'z mulkidan hammaning roziligi asosida erkin foydalanishini ta'minlovchi rasmiy iroda huquqlari vositasida xususiy mulkni muhofaza etish davlat majburiyatiga kirardi. Ijtimoiy shartnomalar har qanday davlatning manbai bo'ladi, deb hisoblardi u. SHuning uchun ham davlatni tashkil etishda xalq boshqaruvning istalgan shaklini tanlashi mumkin. Lekin uni tanladimi - xalq hukmdorlarga bo'ysunishga majbur. Davlat boshqaruvi shaklini o'zgartirishga faqat ijtimoiy shartnomani tuzgan har ikki taraf roziligi bilan yo'l qo'yilishi mumkin.

Spinoza birinchilardan bo'lib demokratik davlatni ta'riflab berdi. «Har bir fuqaroga nafaqat hayotini asrash, balki uning manfaatlarini qondirishni kafolatlay olgandagina - davlat qudratli bo'ladi», deb da'vo qilgan hamda fuqarolar mulki, xavfsizligi, or-nomusi, erkinligi va boshqa ne'matlariga qasd qilishdan hukmdorlarni ogoxlantirgandi.⁵

Angliyada mutlaq monarxiya himoyachisi deb hisoblanishiga qaramay, **Gobbs** ijtimoiy hayotda huquqning hukmronligi to'g'risidagi ko'plab ilg'or qoidalar muallifidir. Bu qoidalar keyinchalik burjua inqilobi mutafakkirlari tomonidan rivojlantirilgan. Qonun oldida rasman tenglik, shartnomalarning poydorligi g'oyalari ular qatoriga kiradi. Gobbs inson ozodligani qonun taqidamagan hamma narsani qilish huquqi deb tushunardi va shu bilan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy boshqarishning eng ta'sirchan tamoyili poydevorini yaratdi.

«Ozodlik qonun yo'l qo'yadigan hamma narsani qilish huquqidan iborat. Mabodo, fuqaro ushbu qonunlar taqiklagan narsalarni qiladigan bo'lsa, u ozod bo'lolmasdi, zero, boshqa fuqarolar ham xuddi shunday qilgan bo'lardilar».⁶

Monteskъening fikricha, siyosiy ozodlik qonuniylik va xavfsizlikni qaror toptirish demakdir. Bunga esa, hokimiyatni bir-birini cheklab, muvozanatga solib turuvchi qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlariga bo'lish yo'li bilan erishiladi. Masalan, mazkur g'oya uning siyosiy-huquqiy nazariyasida eng muhimlaridan biridir. Keyinchalik, u ko'pchilik rivojlangan davlatlar davlat tuzilishida o'zining amaliy ifodasini topdi.

5 Spinoza B. Izbr. soch. -M., 1957. 2-tom, 207-209, 261-betlar.

6 Lokk D. Izbrannie filosofskie proizvedeniya, M., 1960. 2-tom, 16-17-betlar.

7 Monteskъe SH. Izbr. proizvedeniya. -M., 1955. 289-bet.

8 Istorija politicheskix ucheniy. M.: Politizdat. 1971. 181-bet.

Didro davlat hokimiyatining huquqiy asoslarini ijtimoiy shartnoma asosiga qurilgan mustaqillik tushunchasi bilan boglaydi. Davlat hokimiyati ijtimoiy shartnoma hosilasi sifatida vujudga keladi, deb hisoblardi u, bu esa jamiyatga uyushgan siyosiy shaklni beradi. Odamlar, barchaning manfaatlarini ta'minlash hamda kuchi va irodasini birlashtirish maqsadida, o'z tabiiy mustaqilliklarini qisman topshiradilar. SHunday qilib, davlat hokimiyati suveren bo'lgan xalqning irodasiga asoslangan. «Faqat millat chinakam suverendir. Faqat xalqqina chinakam qonun chiqaruvchi bo'la oladi, faqat xalq irodasigina siyosiy hoki-miyat manbai hisoblanadi».⁸

«Mustaqil Amerika Qo'shma SHatlari Deklaratsiyasi»ning muallifi **Jefferson** huquqiy davlat g'oyasini Ame-rika qit'asida amalda ro'yobga chiqardi. U boshqaruvning mo-narxiya shaklini rad etib, xalq suvereniteti tamoyilini himoya qilib chikdi. Jefferson Deklaratsiyasi, **insonning tortib olinmagan tabiiy huquqlari mavjud, ularni ta'minlash uchun davlat tashkil etiladi**, deb e'lon qildi. Deklaratsiyaga kiritilgan insonning tabiiy huquqlari yaxlit bir butunlik sifatidagi davlatga nisbatan alohida individlarning sub'ektiv huquqlariga aylandi. O'sha davr uchun bu mutlaqo yangi qoida edi. Zero, ilgarilari odamlarga huquqni davlat beradi, deb hisoblab kelinardi.

O'sha davrlarda huquqiy davlat nazariyasini ishlab chiqishga Volter, Gelvetsiy, Russo, Peyni va boshqalar ham salmokdi hissa qo'shishgan.

Kant huquqiy davlat nazariyasining falsafiy negizlarini asoslab, uni bat afsil ishlab chiqtsi. Unda inson, shaxs markaziy o'rinni egallaydi. Xalqning o'z irodasini ifodalovchi konstitutsiyani qabul qilish orqali huquq-tartibotni o'rnatishda qatnashishni talab qilish imtiyozini u ommaviy huquqning muhim tamoyili deb hisoblaydi. Xalqding ustuvorligi davlatda barcha fuqarolarning erkinligi, tengligi va mustaqilligi uchun sharoit yaratib beradi va u «huquqiy qonunlarga bo'ysunuvchi ko'pchilik odamlarning birligi» sifatida maydonga chiqadi.⁹

Konstitutsiyaviy huquq asosida faoliyat yuritadigan, xalqning umumiy irodasiga javob beradigan joyda huquqiy davlat bo'lib, u yerda shaxsiy erkinlik, ornomus, tafakkur, xo'jalik faoliyati sohalarida fuqarolar huquqlarining cheklanishiga yo'l qo'yilishi mumkin emas.

⁹ Qarang :Gegelb. Filosofiya prava. -M., 1990. 95-bet.

Huquqiy davlatda hukm, farmonlar fuqaroga nisbatan munosabatlarda qonunni aniq bajarishga ularni qanday majbur etsalar, fuqarolar ham hukm, farmonlarni xuddi shunday majbur etish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Huquqiy tashkilot imkoniyatini u hokimiyatning xalq tomonidan saylangan parlamentga tegashli qonun chi-qaruvchi, hukumatga taallukli - ijro etuvchi hamda maslahat sndlari tomonidan amalga oshiriluvchi sud hokimiyatlariga bo'linishi bilan bog'laydi.

Kantning huquqiy davlat haqidagi falsafiy ta'lizoti siyosiy-huquqiy tafakkurning keyingi rivojiga va yuk-sak madaniylashgan jamiyat davlat-huquqiy tuzilishi amaliyotiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Gegelъ talqinida davlat ham eng rivojlangan va mazmunan boyroq huquqdir. Zero, u **barcha boshqa huquqlarning - shaxs, oila va jamiyat huquqlarining tan olinishini o'z ichiga oladi**. Davlatni shaxs va jamiyat ustidan turuvchi mustaqillik darajasiga ko'tararkan, Gegelъ davlat mavjudligining fuqarolik jamiyati rivojidan oldin ro'y beri-shini isbotlaydi. Marks Gegelning davlat to'g'risidagi ta'-limotining bosh kamchiligani aynan shu da'voda ko'rgandi. Zero, jamiyat rivojining mahsuli bo'lган davlatdan jamiyat oldin vujudga kelgan. To'g'risi, bizning nazarimizda, Ge-gelъ ham umuman jamiyat tushunchasi bilan bir xil bo'lмаган fuqarolik jamiyati haqida gapiryapti.

Marks, qonunlar ma'qullaydigan, ularda ifodalanadigan ijtimoiy munosabatlar vaqtி «ijtimoiy ishlab chiqarish usuli bilan hamohang bo'lgandagana qonunlar haqiqiy kuchga ega bo'la oladi»,¹⁰ deb yozadi.

Iering, Yellinek, Dyugi, Ornu, Paund, Spenser va boshqalar timsolidida Rarbiy Ovrupo ilg'or siyosiy-huquqiy tafakkuri o'z davri nuqtai nazari va o'tmish yillar tajribasi nuqtai nazaridan huquqiy davlat nazariyasi unsurlarini charxlab borardi. Sub'ektiv baholar tafsilotiga berilmay gapiradigan bo'lsak, mualliflarning ko'pchiligi **qonun chiqaruvchi xuddi fuqarodek qonunga tobe bo'lган davlatnigina huquqiy davlat deb hisoblash mumkin, degan fikrga qo'shilishardi**.

CHunonchi, **Iering** faqat davlat hokimiyati o'zi yozgan tartibga o'zi bo'ysungan joyda, bu hokimiyat uzil-kesil huquqiy mustahkamlikka erishgan joydagina huquqiy davlat mavjud bo'ladi, deb hisoblaydi. Faqat huquq hukmronligadagana milliy farovonlik, savdo va hunarmandchilik gullab-yashnaydi, xalqqa xos bo'lган «aqliy va axloqiy kuchlar» rivoj topadi.¹¹

10 Marks K., Engel's F. Soch. -T., 28.427-bet

11 Iertg R. TSelb v prave. - SPB., 1881. 47-bet.

Totalitarizm davri sho'ro davlat-huquqiy fani huquqiy davlat g'oyasini davlatchilikning sinfiy ta'limotiga zid, burjua g'oyasi deb hisoblab, uni qabul qila olmagandi. Bu-ning salbiy oqibatlari ham darhol o'zini ko'rsatdi. Huquqiy davlatchilikning ko'p asrlik nazariyasi va amaliyotining tajribasini huquqiy inkor etish va ilmiy tan olmaslik jamiyat hayotida jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy hamda milliy mojarolarni keltirib chiqardi.

Huquqiy davlat muammosi esa, ko'p yillarga sho'ro davri nazariy tadqiqotlari sahifalaridan o'chib ketdi. Uni burjuaziya davlatining sinfiy mohiyatini niqoblash uchun da'vat etilgan burjua-liberal kontseptsiyasi deb hisoblash odat bo'lib qolgandi.

Yuqorida qayd etganimizdek, hozirgi vaqtda, respublikamiz istiqlolni qo'lga kiritishi munosabati bilan, huquqshunoslik nazariyotchilar va amaliyotchilar oldida huquqiy davlat to'g'risida yanada aniqroq kontseptual tasavvurlarni tavsiflash vazifasi ko'ndalang bo'ldi. Ushbu muammo yuzasidan olimlarimiz chuqur ilmiy tadqiqotlar olib bormokdalar. O'tmisht va hozirgi davr ilmiy xazinasidan, hozirgi zamon yuksak tsivilizatsiyalashgan mamlakatlaridagi huquqiy davlatchilikni barpo etish va uning ishlashini ta'minlash tajribasidan foydalangan holda O'zbekiston huquqshunosligi, falsafiy, iqtisodiy va siyosiy tafakkuri-bizning jamiyatimizda bo'lajak huquqiy davlat shaklini real chizib qo'ydilar. SHuni alohida qayd etish lozimki, mamlakat taraqqiyoti konkret shart-sharoitlarini hisobga olgan holda huquqiy davlatni shakllantirishning kontseptual qoidalari va yo'llari Prezidentimiz Islom Karimovning asarlarida keng bayon etilmokda¹³. Respublikamizda huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati kurilishining nazariy tadqiqotlari uchun ham, mazkur kurilishning amaliyoti uchun ham ularning ahamiyati g'oyat kattadir.

Jumladan, ushbu tadqiqotlarning dolzarbligi va zaruratini Prezident shunday asoslaydi: «Biz hozir o'zgartirayotgan sovet sotsialistik davlati xalqimiz hayotiga chetdan zo'ravonlik bilan joriy etilgan edi. Bu davlatning shakli va mohiyati xalqimizning axloqiy, ma'naviy va ruhiy qadriyatlariga to'g'ri kelmaydigan, mos kelmaydigan tizimga asoslangan edi.

Xo'sh, bu tizim avvalambor kimga suyanar edi?

Bu tuzum o'z xalqining tarixini, uning ruhi va urf-odatlarini, o'z avlod-ajdodlarini brshmaydigan manqurtlarga tayanar edi. SHuning uchun ham eski

13 Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. T., «O'zbekiston». 1994. Yana: O'zbekiston iqtisodiy islohrtlarni chuqurlashtirish yo'lida T., «O'zbekistpon». 1995. Yana: Vatan sajdahoh kabi muqaddasdir. T., «O'zbekiston».

14 Karimov I.A. Vatan sajdahoh kabi muqaddasdir. 3-tom. T., «O'zbekiston», 1996. 7-bet.

sovet tuzumining bayroklarida va shiorlarida bayon qilingan g'oyalar amaldagi ishlaridan nihoyatda uzoq edi. Xuddi shu bois bu davlatning ijtimoiy tizimi bilan xalq ehtiyojlari o'rtasida jarlik paydo bo'ldi. Ya'ni inson, uning moddiy, ma'naviy, shu jumladan, milliy qadriyatları bu tizimda orqa o'rinda turar edi. Binobarin, bunday davlatning avval boshidanoq istiqboli yo'q edi»¹⁴.

Prezidentning davlat va huquq muammolariga yangicha yondashish to'g'risidagi quyidagi gaplari uslubiy qo'llanma bo'li-shi mumkin: «Biz yaqin o'tmishimizda sinfiy hukmronlikning quroli sifatida davlat haqidagi markscha g'oyani shior qilib olib, bu nazariyani dogmaga, davlat va huquqni esa, sinfiy kurash, sinfiy raqiblarni yengish vositasiga aylantirgan edik. Demokratik sharoitlarda esa davlat ijtimoiy qarama-qarshiliklarni zo'rlik va bostirish yo'li bilan emas, balki ijtimoiy kelishuv, xalq ta'biri bilan aytganda, murosai madora bilan bartaraf etish vositasiga aylanadi...»

1.2. Huquqiy davlatning tarixiy-nazariy ildizlari

SHunday qilib, nimani huquqiy davlat deb atashimiz hamda uning alomatlari nimalardan iborat ekanligani qarab chiqamiz. Avval boshidanoq qayd etish joizki, huquqiy davlat - ko'p o'lchovli rivojlanib boruvchi hodisadir. U qandaydir o'zgarmas narsadan iborat emas. Ijtimoiy taraqqiyot, rivojlanish davomida u yangi xususiyatlar kasb eta boradi, jamiyat mavjudligining muayyan shart-sharoitlariga hamda uning rivojlanish darajasiga muvofiq ravishda yangi maz-mun bilan boyidi. Lekin huquq bilan bogliklik huquqiy davlatning doimiy zaruriy asosi bo'lib qolaveradi. Bunda huquq hamma va har bir kishi uchun erkinlik mezoni bo'lib maydonga chiqsa, amaldagi qonunlar haqiqatan xalq va dav-lat manfaatlariga xizmat qilsa, ularning amalga oshirilishi adolat timsoli bo'lsagana o'sha huquq ustuvor rolni o'ynaydi. Rivojlangan qonunchilikning o'zi hali jamiyatda huquqiy davlatchilik mavjudliganing alomati bo'la olmaydi: totalitar davlatlarda huquqiy hujjatlar muntazam ravishda chiqarib boriladi, ularning qat'iy amalga oshirib borilishi ta'minlanadi. Lekin bunday huquqiy tartibga solish huquqiy davlatning tamomila ziddidir. SHuning uchun ququqiy davlat alomatlariga o'tish oldidan uning asoslari taxliliga murojaat qilamiz.

Mulkchilikning xilma-xil shakllariga asoslanuvchi ishlab chiqarish munosabatlari huquqiy davlatning iqtisodiy asosi hisoblanadi. SHu munosabat bilan Islom Karimov shunday deb ta'kidlaydi: «Iqtisodiy o'zgarishlarning asosi mulkchilik huquqidir. Respublikada mulkdorning huquqi tan olinadi va qonun yo'li bilan himoya qilinadi. O'zbekiston birinchilardan bo'lib xususiy mulkchilik huquqini e'tirof qildi, mulkchilikning hamma shakllari uchun teng sharoitlar yaratdi».¹⁵

15 Karimov I.A. Vatan sajdahoh kabi muqaddasdir. 3-tom. T., «O'zbekiston», 1996. 198-bet.

Huquqiy davlatda mulk bevosita moddiy ne'matlarni ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarga taalluqli hisoblanadi, yakka tartibda ishlab chiqaruvchi o'z shaxsiy mehna-ti mahsulining mulki egasi sifatida maydonga chiqadi. Davlatchilikning huquqiy asosi faqat mulkdorning mus-taqilligi va erkinligi mavjud bo'lgandagina ro'yobga chiqadi. Mazkur mustaqillik va erkinlik birgalikda huquqning hukmronligini, ishlab chiqarish munosabatlari ishtirokchlarining tengligini, jamiyat farovonligining muntazam o'sib borishi va o'z-o'zini rivojlantirishini iqtisodiy jihatdan ta'minlaydi. Huquqiy davlat qashshoq bo'lishi mumkin emas.

Huquqiy davlatning ijtimoiy asosi. Inson, uning xilma-xil manfaatlari bunday davlatning diqqat markazida turadi. «Inson va davlat o'rtasidagi munosabatlarda inson manfaatlari ustuvor bo'lishi kerak, - deb ta'kidlaydi Islom Karimov. - Davlat va davlat hokimiyatining barcha tarmokdari o'z faoliyatini inson huquqlarini himoya qilish va qo'riqpash ishiga safarbar qilgandagana o'z vazifasini to'g'ri ado etgan hisoblanadi. Bu qoidani hamma tan olishi, bu qoidaga hamma itoat qilishi shart».¹⁶

Har bir fuqaroning o'z ijobjiy imkoniyatlarini ijtimoiy tuzilmalar, ijtimoiy aloqalar tizimi orqali amalga oshirishi uchun shart-sharoitlar yaratiladi, fikrlar xilma-xilligi, shaxsiy huquqpar va erkinliklar ta'minlanadi. Boshqaruvning totalitar usullaridan huquqiy usullarga o'tish, bundan tashqari, davlat ijtimoiy faoliyati maqsad intilipsharini o'zgartirish, uning manzili yo'nalish kasb etishini taqozo etadi. Prezident I.Karimov aytganidek: «Ijtimoiy siyosatni amalga oshirishda, ijtimoiy himoya vositasini kuchaytirishda sifat jihatidan yangi bosqich zarurligi ob'ektiv ehtiyoj bo'lib qoldi. SHu munosabat bilan yalpi ijtimoiy himoyalash tizimidan ishonchli ijtimoiy kafolatlar va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimiga izchillik bilan o'tish maqsadga muvofiq deb topildi.

Adolat tamoyillariga izchillik bilan rioya etish qovdasi yangalangan ijtimoiy siyosat kurilishiga asos qilib olindi»¹⁷. SHunday qilib, huquqiy davlat - ayni paytda ijtimoiy davlat hamdir.

Huquqiy davlatning axloqiy asosini insonparvarlik vaadolat, shaxsning tengligi va erkinliklari, uning or-nomusi va sha'niga oid umuminsoniy tamoyillar tashkil etadi. Huquqiy davlat tartibi insonning oliy axloqiy qadriyatlarini qaror

16 Karimov I.A. O'sha kitob, 17-bet.

17 Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-tom. T., «O'zbekiston», 1996. 267-bet

toptiradi, jamiyat hayotida ularning hal qiluvchi rolini ta'minlaydi, shaxs ustidan zo'ravonlik va kuch ishlatishni istisno etadi. Zero, «axloq - bu avvalo insof va adolat tuyg'usi, imon, halollik degani.

Qadimgi ajdodlarimiz qomil inson haqida butun bir axloqiy talablar majmuasini, zamonaviy tilda aytsak, sharqona Axloq kodeksini ishlab chiqqanlar. Kishi qalbida haromdan hazar, nopoliklikka, adolatsizlikka nisbatan murosasiz isyon bo'lishi kerak»¹⁸. Oliy Majlisning birinchi sessiyasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Huquqiy davlatni barpo etish ishida axloq va uning ahamiyatini ana shunday ta'rifladi.

Bizning respublikamizda bu davlat boshqaruving demokratik usullarida, odil sudlovning adolatlilikada, davlat bilan o'zaro munosabatlarda shaxs huquqlari va erkinliklarining ustuvorligida (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining muqaddimasi, 14-moddasida), kam sonli millatlarning huquqlarini himoyalash, turli diniy qarashlarga sabr-toqatlilikda (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasida) o'zining aniq ifodasini topgan.

Huquqiy davlat - mamlakatda istiqomat qiluvchi xalq, millatlar va elatlar suverenitetini o'zida mujassamlashtirgan suveren davlatdir. «O'zbekiston - suveren demokratik respublika» - deyiladi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 1-moddasida. Hokimiyat ustuvorligi, umumiyligi, to'liq va mutlykligani amalga oshira borib, bizning yosh davlatimiz beistisno hamma fuqarolar uchun adolat asosiga kurilgan ijtimoiy munosabatlar erkinligini ta'minlaydi (Uzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 14-moddasi).

Huquqiy davlatda majburlov huquq asosida amalga oshiriladi. Davlat suverenitetining muhim sharti bo'lgan majburlov huquq tomonidan cheklangan va shu yo'l bilan qonun-sizlik va zo'ravoshshk istisno etiladi. Albatta, davlat kuch ishlatishi mumkin, lekin bu oqilona (ya'ni huquq) doirasida hamda uning suvereniteti, fuqarolarining manfaatlariga xavf tugilgavda ro'y berishi lozim. Davlat, shuningdek, biron-bir kishining xatti-harakatlari boshqa kishilarning erkinligiga taxdid solganda - uning erkinligani cheklab ko'yadi.

Ayni paytda davlatning siyosiy tabiatini aynan uning suverenitetida yaqqol namoyon bo'ladi. Chunki jamiyat siyosiy tizimi turli bo'ganlarining ehtiyojlari va manfaatlarining butun uygunligi unda jamlanadi. Suverenitet tufayli davlat va nodavlat tashkilotlar manfaatlarining eng matlub nisbatiga, ularning adolatli huquqiy muvozanati va erkin rivojiga erishiladi.

Endi huquqiy davlatning asosiy alomatlarini ko'rib chiqamiz.

18 O'sha kitob. 39-bet.

Ushbu mavzu hamisha huquqshunos olimlarning katta qiziqishiga sazovor bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolmoqda. Uning doirasida ko'plab ilmiy tatqiqotlar o'tkazilgan. CHunonchi, Rossiyalik akademik B.N.Kudryavtsev va professor Ye.A.Lukashevalar huquqiy davlatni shakllantirish kuyidaga asosiy tamoyillar hayotga izchil tatbiq etilishini talab qilishini qayd etishadi: 1) ijtimoiy hayotning barcha sohalarida huquqning hukmronligi; 2) davlatning o'zi va organlarining qonun bilan bog'liqligi; 3) shaxs erkinligiga, uning huquq va manfaatlari, or-nomusi va sha'nining mustahkamligi, ularning muhofazasi va kafolatlanganligi; 4) davlat va shaxsning o'zaro mas'uliyati; 5) qonunlar va boshqa me'yoriy yuridik hujjatlarning amal qilishi ustidan ta'sirchan nazorat choralarining mavjudligi.

Professor B.MLazarev huquqiy davlat kuyidagi sifatlarga ega bo'lishi kerak, deb hisoblaydi: birinchidan, o'z funktsiyalarini amalga oshirish uchun u huquq va qonun hujjatlaridan keng foydalanadi; ikkinchidan, davlat, uning barcha amaldorlari va organlari huquq bilan boglangan bo'lib, davlat hokimiyati qonunlar asosida amalga oshiriladi.

Ko'rib turganimizdek, huquqiy davlatning biz keltirgan barcha tavsiflari uning bosh jihatini farkdashni talab qtsladi - ya'ni jamiyat va davlatda munosabatlarning butun tizimi huquqiy asoslarga kurilishi lozim. Lekin mazkur muhim xulosa muammoni to'laligicha butunlay hal etadi deb hisoblaydi.

Yuridik adabiyotda huquqiy davlat alomatlarining yanada batafsilroq ro'yxatlari mavjud. Ularga kuyidagi ro'yxatni misol qilib keyatirish mumkin:

- 1) davlat-huquqiy boshqaruvi barcha imtiyozlarining davlat tuzilmalari tizimida to'planishi;
- 2) hokimiyatlarning bo'linishi, ya'ni bir davlat hokimiyati shoxobchasi funktsiyalarining (qonun chiqaruvchi muassasalar, ijro-farmoyish, sud hokimiyati organlarining) boshqa shoxobcha o'rnini bosishiga yo'l qo'yib bo'lmasyaigi;
- 3) fuqarolik jamiyatining mavjudligi;
- 4) hukukli vakolatlarning biron-bir bo'gan yoki tuzilmada to'planib qolishiga to'sqinlik qiluvchi yakka hokimlikka qar-shi mexanizmlarni yaratish;
- 5) konstitutsiyaviy qonunning ustunligi va to'g'ridan-to'g'ri amal qilishi;
- 6) davlat hokimiyati suverenligani qonunda belgilash va hayotga joriy etish;
- 7) jamiyat tomonidan saylov huquqi me'yorlari asosida qonun chiqaruvchi organlarning shakllantirilishi hamda qonunlarda qonunchilik irodasining shakllanishi va ifodalanishi ustidan nazoratni yo'lga qo'yish;

8) ichki qonunchilikning xalqaro huquq umum e'tirof etgan me'yorlari va tamoyillariga mos kelishi;

9) ijtimoiy muomala barcha sub'ektlarining kimningdir o'zboshimcha qarorlaridan huquqiy himoyalanganligi;

10) huquqiy davlatchilikni ta'minlash namunasi, modeli va vositasi sifatida sudning hammadan yuqori turishi;

11) qonunlarning huquqqa mosligi hamda davlat hokimyati tizimining huquqiy tashkil etilishi;

12) fuqarolar huquq va majburiyatlarining birligi;

13) davlat va shaxsning o'zaro mas'uliyatlari.

Ayni paytda, huquqiy davlatni barpo etish uchun eng avvalo chuqur ildiz otgan huquqiy faoliyatni rasmiy-dogmatik, tor me'yoriy qabul qilishni barham toptirish kerak-ligani qayd etish lozim deb hisoblaymiz. Bunda jamiyat tamoyillari va qadriyatlari, uning rivojlanish ehtiyojlari hisobga olinmagan me'yoriy qarorlar real huquq sifatida ko'rsatiladi. Nazariyadagi bunday ahvol amaliyotni oldinga siljitishtiga qodir bo'lган ilmiy tafakkur, ijodning taraqqiyotiga to'sqinlik qiladi.

SHu bilan birga, yaxshi nazariyasiz, shuningdek, huquqiy ijodkorlik jarayonida huquqshunoslar ishtirokisiz amaliyot noto'g'ri yo'ldan ketib qolishi mumkinligini tarixning o'zi ko'rsatdi. Biron-bir huquqiy hujjat chuqur ilmiy tek-shirishsiz hamda keng muhokamasiz qabul qilinmasligi va hayotga tatbiq etilmasligi darkor.

Yuqorida qayd etib o'tganimizdek, huquqiy davlat nazariyasi tabiiy-huquqiy qarashlar asosida shakllangan. U kontseptual jihatdan hamda to'liq ravishda ilk bor I.Kant tomonidan ta'riflab berilgan. Endi esa, u tomonidan taklif etilgan ta'limotni batafsilroq qarab chiqamiz. Sizning e'tiboringazni Kantning tabiiy-huquqiy mafkurasi tavsifida to'rt jihatni farklash lozimligiga jalb etishdan boshlaymiz:

1) tabiiy huquqning universal xarakteri, aytish mumkinki, universal etika bo'lib, uning me'yori uchun ularning adresatlari kelib chiqishi va mansabiga ko'ra kimlar ekanligining farqi yo'q. Ular insonga qaratilgan;

2) shartnomalar - davlat faoliyatining boshlang'ich asosidir. SHartnomalar bo'yicha esa, tabiiy huquqparning hammasi ham davlatga topshirilavermaydi. Ularning ayrimlari daxlsizdir. Zero, ular individlarning xususiy hayotini tashkil etadi;

3) «ijodiy huquqning» (odamlar tomonidan ijod qilinib, davlat tomonidan chaqiriladigan me'yorlarning) tabiiy huquqparga bo'ysunishi;

4) tabiiy huquq me'yorlarining homiyligi, ularning o'zgarmas mohiyati (mumtoz variant) yoki tabiiy-huquqiy akddalarining o'zgaruvchan mazmuni (tabiiy huquqning vujudga kelishi nazariyasi).

Oliy huquq-tartibotni o'rnatishda xalq ishtirok etadi. Konstitutsiyada uning irodasi ifodalanadi. Russo ortidan Kant ham xalq suvereniteti g'oyasini ta'kidlaydi. Qonun chiqaruvchi hokimiyat ham xalqqa taalluqlidir. Ijroiya hokimiyati qonun chiqaruvchi hokimiyatga bo'ysunadi. Sud hokimiyati ijroiya hokimiyati tomonidan tayinlanadi. SHu yo'l bilan hokimiyatlarning oddiy bo'linishi emas, hokimiyatlar muvozanati ta'minlanmog'i darkor.

Yana bir bor eslatib o'tamizki, huquqiy davlat uchun aynan hokimiyatlarning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlariga bo'linishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Alovida ta'kidlash joizki, bu nazariya umuminsoniy qadriyat, boylik bo'lib, undan har qanday tarixiy tipdag'i davlatlarda u yoki bu darajada foydalanishi mumkin.

Bizning respublikamizda mazkur tamoyil O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (12-modda)da qonuniy mustahkamlangan. Oliy Majlisning oltinchi sessiyasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov shunday deb ta'kidlagan: «Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud tizimi - ya'ni hokimiyat tarmoqlarining bo'linishi qonuniy jihatdan mustaxdamlab qo'yildi. Ularning har birida qonuniy asosda avtoritarizm va totalitarizm zo'ravonliklarini istisno etuvchi haqiqiy demokratik me'yor va tartiblar joriy etildi»¹⁹.

Huquqiy davlat haqida gapirarkanmiz, yana bir dalilga e'tiborni jalg qilmay ilojimiz yo'q. Huquqiy mafkurada, huquqiy davlatning o'zi nima degan masalada ikki xil qarash aniq ajralib turadi. Birinchisini ijtimoiy hayotning barcha sohalarida «qonunning hukmronligi» deb ta'riflash mumkin. Albatta, bunda barcha muammolar shu so'z bilan hal etilib qolmasligini his etish qiyin emas. Bu yerda konstitutsiyaviy ma'noda qonun hukmronligi, - ya'ni davlat hokimiyati oliy vakillik organlarining hujjatlari ko'zda tutilmoqtsa. Boz ustiga, so'z qonunning e'lon qilinadigan ustuvorligi haqida emas, balki haqiqiy ustuvorligi hakdtsa bormokda.

Albatta, mazkur yondashuvning asosiy tamoyillarini shubha ostiga olmagan holda, baribir, bizning nazarimizda, mohiyati «huquq hukmronligi», «ustuvorliga» ta'rifida ifodalangan ikkinchi nuqtai nazarni afzal ko'rgan ma'kul. U huquq bilan qonun o'rtasidagi mavjud farkda asoslangan. Huquq ustuvorligi huquqiy (yuridik) qonunning ustuvorli-gani nazarda tutadi. Zero, bizning bilishimizcha, hamma qonun ham huquqiy ifodalayvermaydi. Mazmuniga ko'ra, qonunlar ilg'or va qoloq, mantiqiy va mantiqsiz, adolatli va adolatsiz bo'lishi mumkin. Qonun

¹⁹ Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash - davr talabi. 5-tom. T., O'zbekiston» 1997. 107-108-betlar.

ustuvorligi - muhim, lekin, har qalay, huquqiy davlatning tashqi, rasmiy jihatni xolos. Huquqiy davlatning ichki, mazmuniy xususiyati qonunning o'zining sifati, mohiyatida. CHinakam demokratik huquqiy davlatda qonun huquqqa mos bo'lishi kerak.

«Huquq hukmronligi», «qonun hukmronligi» atamalari huquqiy davlatning qariyb hamma kontseptsiyalarida o'z aksini topadi. Biroq, amalda hali hech kimga huquq va qonun haqiqatan hukmron bo'lgan jamiyatni barpo etish nasib etmagan. Qolaversa, bunday hukmronlikning o'zi mumkin emas. CHunki huquq iqtisodiy tuzum va u taqozo etgan jamiyat madaniy rivojidan yuqori tura olmaydi. Qonun ijtimoiy munosabatlardan tashqarida ham emas, yuqorida ham emas, balki shu munosabatlar tizimida yashashi va amal qilishini isbotlab o'tirishning hojati yo'q.

SHuning uchun ham ba'zi mualliflarning tasavvurlari bo'yicha qonun sal bo'lmasa hokimiyat va boshqaruvning sub'ekti bo'lib qolishi kerakligi kishini ajablantiradi. Biroq, jamiyatni qonunlar emas, balki odamlar boshqaradi. Boz ustiga, inson hokimiyyati yashirin, nomsiz va o'z harakatlariga javob bermaydigan holatga intilganda, bu hokimiyat qonun kuchini o'ziga niqob qilib oladi. Ushbu yondashuv tarafdorlari qattiqko'l, lekin adolatli qonun hammaning ustidan hukmronlik qiladi, deb hisoblaydi. «Qonun hamma narsadan ustun», «qonun – qattiq qo'l bo'lsa ham - qonun», «dunyo halok bo'lsa mayli - adliya o'lmasin» kabi iboralarni eslaylik. Yana bir bor takrorlaymiz - qonun nomi bilan hamisha odamlar hukmdorlik qiladi.

Qizig'i shundaki, jahonning ayrim buyuk mutafakkirlari qonun, huquqqa bosiq munosabatda bo'ladilar. Haqiqatan ham ijtimoiy qadriyatlar orasida huquq eng yuqori o'rinda turmaydi. Dunyoda hukukdan yuqori turadigan ko'p narsalar bor. Ular - haqiqat, aql-zakovat, vijdon, or-nomus, ozodlik, adolat va hokazolardir. Huquq va qonun faqat ushbu qadriyatlarni ifodalaganda, ularni hayotga singdirishga yordam bergandagina biron-bir qimmatga ega bo'lishi mumkin. SHuning uchun ham huquq va qonunni o'z o'rniga qo'ya olmaslik

- huquqiy davlatni barpo etish yo'lida bizni ta'qib etishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlardan biridir.

Afsuski, hozirgi zamon jamiyati bo'lishi kerak bilan haqiqatda borliq o'rtasidagi birlikka hali erisha olgani yo'q. SHu maqsadga erishishning uzoq jarayoni aynan shu huquqiy davlatni shakllantirish va qaror toptirish davri hisoblanadi. Bunday davlatda kerak bo'lgan va xnkiyatda bo'lumoklikni o'zida mujassamlashtirgan ustuvorlik faqat huquqiy qonunga tegishli bo'lishi mumkin. Haqiqatda bor narsa - mavjud qonun, kerak bo'lgan narsa

- qonunning qanday bo'lishi keraklidir. Kerak bo'lgan narsani izlash nazariy jihatdan huquq mohiyatini izlashdan iborat.

SHu tariqa, qonun ustuvorligi va hatto davlatning qonunga boglab qo'yilishi ham bu davlatni huquqiy deb atash uchun kifoya qilmaydi. Faqat huquq bilan bogliklik davlatning chinakam huquqiy tabiatini bildiradi.

II-BOB. DEMOKRATIK HUQUQIY DAVLATNI SHAKLLANTIRISH YO'LI.

2.1. Huquqiy davlatni shakllantirish

Ma'lumki, huquqiy davlatga da'vat etish hamda uni shakllantirish jarayonining o'zi hamisha boshqaruvning mustabidlik tarziga, mutlaq hokimlikka, politsiya davlatiga qarshi javob tariqasida yuzaga kelgan. Aynan shuning uchun ham huquqiy davlatning eng muhim kontseptsiyalari burjua-ziyaning feodallarga qarshi kurashi davrida paydo bo'lган. Burjuaziya eski hukmron sinflarning imtiyozlari, mushtum-zo'rlik huquqlari, qonuniylashtirilgan zo'ravonliklari o'rniga o'z yuridik qadriyatlarini taklif etgan.

Ushbu g'oyaga konstruktivlik va barqarorlik bag'ishlash, yaramas tartibotlarni supurib tashlash istagining o'zi mutlaqo yetarli emasligi diqqatga sazovor va tarixiy tajriba buni isbotlab turibdi. Buning ustiga yana tamoyillar, ustuvor maqsadga ega bo'lган yangi huquq-tartibotni yaratish zaruriyatiga qat'iy ishonch, imon-e'tiqod, shuningdek, boshlangan ishni oxiriga yetkazishga qat'iyat va komil ishonch ham kerak.

Yana bir qiziq jihat. Huquqiy dashat g'oyasining o'zi eng xilma-xil siyosiy rejimlar ichida vujudga kelgan va hamisha, agar ta'bır joiz bo'lsa, o'z o'rnida yangragan. CHunonchi, XIX-XX asrlar Germaniya tarixida o'ziga huquqiy davlat maqomini bermagan biron-bir siyosiy tuzum bo'lмаган: Bismark davri nemis davlati, Veymar respublikasi, Gitlernening fashistik rejimi - bularning hammasi shu da'vo bilan chiqqan. Hozir ham nemis davlatining Asosiy qonuni (28-moddasining 2-qismi)da ijtimoiy-huquqiy davlatning asosiy tamoyillariga sadoqat qayd etilgan.

Sobiq «sotsialistik lagerъ» mamlakatlari va sobiq Ittifoq respublikalarida huquqiy davlat g'oyasi ayniqla dolzarb bo'lib qolgandi. Bu ham totalitarizmga, hukmronlik qilishning ma'muriy-buyruqbozlik usullariga, inson hukuklarining buzilishiga qarshi javob harakati edi. Prezidentimiz I.Karimov ta'kidlashicha, «Butun biz qanday davlat kuryapmiz? Uning siyosiy va ijtimoiy negazi, uning qiyofasi qanday bo'lishi kerak? Yangi demokratik jamiyat shakllanishida uning ta'siri qanday bo'ladi?- degan savollarga javob topish, bu xususda atroflicha fikr yuritish fursati yetdi...

...Bular murakkab, ayni paytda g'oyat muhim masalalardir. Biz bu savollarga qanchalik to'g'ri javob topa olsak, huquqiy, demokratik jamiyat

qurishning eng maqbul va ma'rifiy yo'llarini shunchalik tezroq topamiz. Xalqimiz kelajagi, Vatanimiz istiqboli ana shunga bog'liq».20

Boshqacha qilib aytganda, huquqiy davlat ta'limotidan chekinish, xatolardan qochish uchun: a) mazkur ta'limotdan nimaga ega bo'lishimizni; b) bizda hech qachon bo'limgan yoki yetishmagan narsa nimaligini; v) uni shakllantirish uchun nimalar qilish kerakligini ko'ra olishimiz darkor.

Yangi Konstitutsiyamizning eng muhim mohiyati shundan iboratki, unda «Davlat organlari va mansabdar shaxslar jamiyat hamda fuqarolar oldida mas'uldirlar» deyilgan, ya'ni, fuqarolar manfaatining ustunligi qonuniy ravishda mustaxdamlangan va kafolatlangan...»21

Hokimiylarning bo'linishi nazariyasi, davlat mexanizmida tiyib turish va muvozanatlar nazariyasi tan olinmas, boz ustiga ular burjuaziyaning zararli nazariyalari hisoblanadi.

Konkret ijtimoiy tuzilmalarning yo'qligi sobiq SSSR barbod bo'lgandan keyin jiddiy siyosiy qadamlar va davlat-huquqiy o'zgarishlarni amalga oshirishga katta ehtiyojni keltirib chiqardi. Boshqacha aytganda, so'z huquqiy davlatni shakllantirishning zarur shart-sharoitlarini vujudga keltirish ustida borardi. Jumladan, fuqarolarning qoniqarli ahvolini ta'minlash shunday shart-sharoitlardan biridir. Oliy Majlisning to'rtinchi sessiyasidagi nutqida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti quyidagilarni ta'kidlashni zarur deb topdi: «...kuchli ijtimoiy siyosatni unutmasligimiz lozim. Ijtimoiy muhofaza vositalarini yanada mustahkamlash uchun aniq yo'naliishi kuchaytirish zarur.

Men, avvalo, jamiyatimizda odamlarning ijtimoiy jihatdan keskin tabaqalanishiga yo'l qo'ymaslikni, ya'ni boy-badavlat odamlar bilan bir qatorda nochor va kdshshoq kishilar paydo bo'lishiga, aholimiz sotsial toifalari o'rtasidagi asossiz tafovut haddan tashqari katta bo'lishiga, ularning o'rtasida qarama-qarshilik paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslikni nazarda tutyapman».22

Prezidentimiz haq, agar fuqarolarning moddiy farovonligi o'smaydigan bo'lsa, bunday davlat va huquqning qimmati bir pul. Moddiy asossiz, yetarli darajada yuqori umumi siyosiy va huquqiy madaniyatga erishmay turib, xalq irodasini izhor etishning barcha shakllarini faollashtirmasdan huquqiy davlatni

20 Karimov I.A. *Vatan sajdah kabi mukaddasdir*. 3-tom. T., «O'zbekiston», 1996. 6-bet.

21 Karimov I.A. *Bizdan ozod va obod Vatan qodsin*, 2-tom. T., «O'zbekiston» 1996. 94-bet.

22 Karimov I.A. *Bunyodkorlik yo'lidan*. 4-tom. T., «O'zbekiaton» 1996. 178-bet

tasavvur etish qiyin. Bu huquqiy davlatni shakllantirish uchun zarur bo'lgan birinchi zamin ekanligani eslatib o'tamiz.

Ayniqsa, respublikamizda prezidentlik hokimiyati tuzilmasi yaratilishi munosabati bilan vakillik organlari obro'si (roli)ni oshirish, qonunchilikni va uning hayotga tatbiq etilishini nazorat qilishni takomillashtirish eng muhim, majburiy odimlar bo'lmosg'i kerak.

Mamlakatimiz tarixida ilk bor respublika Prezidenti saylandi, mustaqilligamiz hakdtsagi tarixiy Bayonot e'lon qilindi, suveren davlatimizning yangi Konstitutsiyasi - Asosiy qonuni qabul qilindi. Bular huquqiy davlatni shak. Intirishning ikkinchi zaminidir.

Nihoyat, huquqiy davlatni shakllantirishning uchinchi zamini. Uning ma'nosi nimada? Huquqiy davlatning shakl-lanishi davrvda fuqarolarni, jumladan, qonun chiqaruvchi-dan himoyalash vazifasi ko'ndalang turadi. Qonun chiqaruvchilar ham yanglishishlari, yomon va noto'g'ri qonunlar qabul qilishlari, zimmalariga ijroiya va sud organlari funktsiyalarini olishlari hamda shu bilan ko'pgina kulfatlar keltirishlari mumkinligi sir emas. SHuning uchun fuqarolarga ham, deputatlarga ham qonun loyihalarini erkin tanqid qilish huquqi berilishi kerak.

CHunonchi, O'zbekiston Respublikasi yangi Konstitutsiyasining loyihasi butun xalqimiz tomonidan muhokama qilindi. SHuning uchun «Asosiy qonunimiz xalqimizning irodasini, ruhiyatini, ijtimoiy ongi va madaniyatini aks ettiradi. CHunki uni ishlab chiqish va muhokama etishda butun xalq ishtirot etdi. Bir so'z bilan aytganda, Konstitutsiyamiz tom ma'noda xalqimiz tafakkuri va ijodining mahsulidir»²³

2.2. O'zbekistonda huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirishning konstitutsiyaviy asosi

Respublikamiz Prezidenti I.Karimov Oliy Majlisning birinchi sessiyasida jamiyatimiz va xalqimiz yaqin kelajakda hal etishi zarur bo'lgan muammolarga e'tiborni qaratdi. SHunisi diqqatga sazovorki, mazkur ma'ruza davlat-huquqiy tafakkurni chinakamiga yangacha sharxdash bo'ldi. Zero, hozirgi zamon davlat-huquqiy fanida ilk bor «davlat», «huquq», «huquqiy madaniyat» va boshqa asosiy toifalar kabi tushunchalar mutlaqo yanga ma'noda o'z talqinini topdi.

²³ Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-tom. T., «O'zbekiston» 1996. 93-bet.

SHuning uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti faqat murakkab masalalarni o'rtaqa tashlabgana qolmay, ularga batafsil javoblar ham berdi. SHu munosabat bilan u quyidagilarni aytdi: «Biz barpo etayotgan davlat eng avvalo, umumjahon tsivilizatsiyasiga, davlat kurilishi sohasida boshqa xalqdar erishgan tajribalarga, ijtimoiy qadriyatlarga asoslanishi lozim.

Vatanimiz azaldan bashariyat tafakkur xazinasiga unutilmas hissa qo'shib kelgan. Asrlar mobaynida xalqimizning yuksak ma'naviyat, adolatparvarlik, ma'rifatsevarlik kabi fazilatlari SHarq falsafasi va islom dini ta'limoti bilan uzziy ravishda rivojlandi. Va o'z navbatida bu falsafiy-axloqiy ta'limotlar ham xalqimiz dahosidan bahra olib boyib bordi.

Bizning kelajagi buyuk davlatimiz ana shu falsafaga uyg'un holda, Xo'ja Ahmad Yassaviy, Xoja Bahovuddin Naqshband, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Amir Temur, Mirzo Ulugbek, Alisher Navoiy, Bobur Mirzo singari mutafakkir ajdodlarimizning dono fikrlariga uyg'un holda shakllanishi lozim...

O'ylaymanki, biz bugun barpo etayotgan jamiyatimizning ijtimoiy-ma'naviy asoslарini belgalashda mana shunday g'oyalarga suyansak, xato qilmagan bo'lamiz».

Siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotning ilmiy asoslangan dasturiga aylangan ushbu ma'ruzada respublikamiz Prezidenti I.Karimov, demokratik, adolatli fuqarolik jamiyatini qurish - bizning maqsadimiz va asosiy vazifamizdir, deb ta'kidladi.

Ma'lumki, demokratik boshqarishning eng muhim jihatlari «huquqiy davlat» tushunchasida jamlangan. **U davlat suvereniteti, qonunning ustuvorligi, hokimiylarlarnng bo'linishi, shaxs huquqlari va erkinliklarining poydorligi tamoyillari asosiga quriladi.**

Ushbu tamoyillarning har biri bizning Konstitutsiyamizda mustahkamlab qo'yilgan. SHuning uchun ham ular huquqiy davlatchiligidimizning konstitutsiyaviy asoslari sifatida qaralishi mumkin.

Bu yerda shuni ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi faqat yuridik hujjatgana bo'lib qolmay, balki muayyan dasturiy uzoqni ko'zlovchi salmoqqa ham ega.

Ham bugungi, ham ertangi kunimizning Asosiy qonuni sifatida u jamiyatimizda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning asosiy yo'naliishlarini oldindan

belgilab boradi. Fuqarolarning kundalik hayotlarida konstitutsiyaviylik ruhini, huquqqa va qonunga hurmatni shakllantirishdagi ahamiyati shundan kelib chiqadi.

Konstitutsiya tamoyillarining universalligi uning Muqaddimasida o'zining yorqin ifodasini topdi. Funda-mental qadriyatlarimizni mavjud shart-sharoitlar bilan boglar ekan, Konstitutsiya ijtimoiy ideal ahamiyatini kasb etadi: uning Muqaddimasida biz axloqiy qarashlarimiz va insonparvarlik ohangani topamiz.

Konstitutsiyaviy me'yordarning universalligani taqozo etuvchi yuqoridaqgi qadriyatlar eng oliy maqsad va vazifani gavdalantirib, uning uchun xalq tomonidan va xalqning o'zi uchun konstitutsiyaviy tuzum yaratilyapti. Lekin, ma'lumki, huquq odamlar hissiyotlari va ularning da'vator qadriyatlarini emas, balki ularning xatti-harakatlarini boshqaradi va shu tariqa konstitutsiyaviy tuzum asoslarida mantiqiy rivojini topadi. Masalan, Muqaddimada e'lon qilingan demokratiya qadriyatları 1-moddadamustaxdsamlanib: «O'zbekiston - suveren demokratik respublika», - deyilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining bir yilligiga bagishlangan tantanali yigalishda so'zga chiqar ekan, bu muhim hujjat ahamiyatini aniq ta'riflab berdi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy ahamiyati shundan iboratki, u dunyoning siyosiy xaritasida yangi suveren davlat paydo bo'lganligini qonuniy mustahkamladi. Oliy Majlisning oltinchi sessiyasida so'zlagan nutqida I.Karimov buni alohida ta'kidladi: «1992 yil dekabrida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi mamlakatimiz hayotida ulkan siyosiy voqeа bo'ldi. Hech bir dashtat o'zining Asosiy qonunida davlat va jamiyat kuriishining tamoyillarini, fuqarolarning huquq va erkinliklarini, jamiyat taraqqiyotining iqtisodiy asoslari va strategik yo'nalishlarini mustaxdamlasdan turib, haqiqiy suveren davlat bo'la olmaydi. Bizning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi eng demokratik, xalqaro miqyosda e'tirof etilgan me'yor va talablarga javob beradi, deyish uchun to'la asoslarimiz bor».

Suverenitetning o'zi nima va unga nima uchun bunday katta ahamiyat beriladi? Agar suverenitet haqida umuman gapiradigan bo'lsak, uni shunday ta'riflash mumkin: «suverenitet - davlatning o'zi mustaqil ravishda, chetdan hech kimning aralashuvisz o'zining ichki va tashqi siyosatini belgalay olishini ko'rsatuvchi, XVI asrdayoq Ovrupoda milliy mustaqil davlatlarning tashkil topish davrlarida tarkib topgan tushunchadir».

Davlat suvereniteti:

- * mazkur davlat fuqarolarining uning suvereniteti yuzasidan iroda izhoridan;
- * boshqa suveren davlatlar tomonidan ushbu davlatning xalqaro huquq sub'ekti deb tan olinishi va u bilan diplomatik munosabatlarni o'rnatishidan;
- * xalqaro tashkilotlarga kirishidan;
- * xalqaro shartnomalarni imzolab, ratifikatsiya qilgandan keyin davlatning butun hududida o'z majburiyatlarini bajara olish qobiliyatidan;
- * inson huquqlarini tan olishi va muhofaza etishidan iborat.

Respublikamiz mustaqillikka erishganidan so'ng bir yil o'tgach uning birinchi Prezidenti Islom Karimov shu munosabat bilan yozgandi: «Uzbekiston chinakam mustaqillikka erishish maqsadini birinchilar qatori bildirganligini jonajon o'l kamiz uchun faxr-iftixor tuygusi bilan qayd etib o'tish kerak. Sobiq Ittifokdagi respublikalardan birinchi bo'lib prezidentlik boshqaruvini amalda joriy etgan ham, keng miqyosdagi islohotlarni amalga oshirish, jamiyatni tubdan o'zgartirish va yangalash yo'liga o'tib olgan ham bizning respublika bo'ldi.

Xulosa

Demokratik jamiyatda eng avvalo siyosiy tuzum tubdan o'zgarib, davlat boshqaruvi hokimiyat xalqning bevosa yoki bilvosita ishtirokida va omma davlat uchun emas, aksincha davlat omma uchun, degan tamoyilning ustuvorligi asosida amalga oshadi va shu ma'noda ham demokratik jamiyatga o'tish jarayoni davlatning barcha sohalarida tub o'zgarish ishlarining amalga oshirilishi natijasi sifatida sodir bo'ladi.

Demokratik jamiyatga o'tishda **siyosiy sohada** davlatning amaldagi mexanizmlari tugatiladi. Uning o'rniga qurilayotgan jamiyat manfaatlariga javob bera oladigan mexanizmlar shakllantirilib boriladi. Bu borada 2010 yil 12 noyabrda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi Prezident Islom Karimovning "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi"da 2010-2016 yillargacha mamlakatni isloh etish va demokratlashtirish yangi bosqichining 6 ta ustuvor vazifalarini belgilab berdi². Ular:

1. Davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish.
2. Sud-huquq tizimini isloh etish.
3. Axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash.
4. O'zbekistonda saylo huquqi erkinligini ta'minlash va saylov qonunchiligini rivojlantirish.
5. Fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish.
6. Demokratik bozor islohotlarini va iqtisodiyotini liberallashtirishni yanada chuqurlashtirish.

Iqtisodiy sohada esa, bozor munosabatlari qaror topadi. Taraqqiyotda ommaning o'z moddiy manfaatdorligini erkin qondira olishi asosida umumiy iqtisodiy rivojlanish sodir bo'ladi. Ma'naviy-ma'rifiy sohada inson omili, uning qadr-qimmati yuksak qadriyat darajasiga ko'tariladi. SHunday jarayonlar tufayli jamiyatning yuksak intellektual kuch asosida rivojlanishi reallikka aylanadi.

Jamiyat bugungi kunda dunyo mamlakatlarida demokratik jamiyatga ideal jamiyat sifatida qaralmoqda. Uni vujudga keltirish uchun faoliik ko'rsatmoqda. Ammo demokratik jamiyatga o'tishning barcha mamlakatlar uchun yagona bo'lgan aniq andozalari, yana ham aniqrog'i «model»lari yo'q va u bo'lishi ham mumkin

² Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010. – B. 56.

emas. Chunki har bir mamlakat na faqat o'zining tuzilishi, iqtisodiy taraqqiyot darajalari, imkoniyatlari, intellektual imkoniyatlariga ega va biri ikkinchisidan farqlanadi, o'z xalqining mentaliteti, turmush tarzi, urf-odatlari va qadriyatlar bilan ham bir-biridan ajralib turadi. Ularni hech qachon bir qolipga solib bo'lmaydi. Unga harakat qilish nafaqat hech qanday samara beribgina qolmasdan, balki og'ir oqibatlarga olib kelishi mumkinligini tarixiy tajriba tasdiqlagan. SHuning bilan birga **demokratik jamiyatga o'tishning barcha mamlakatlar uchun umumiyligi bo'lgan qonuniyatlar ham mavjud**. Jumladan: 1) siyosiy tizimni isloq qilish, 2) bozor munosabatlarini shakllantirish, 3) insonning o'z ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarishi uchun shart-sharoitlarni vujudga keltirish, 4) jamiyat taraqqiyotida yuksak intellektual salohiyat ustuvorligini ta'minlash va boshqa bir qator qonuniyatlar barcha demokratik jamiyat qurishga intilayotgan mamlakatlar uchun umumiyligi hisoblanadi. Ammo umumiyligi qonuniyatlar barcha mamlakatlarning o'ziga xosligini hisobga olgan holda demokratik jamiyatga o'tishni inkor etmaydi. Aksincha, o'tish davrida mavjud bo'ladigan muammolarning ma'no-mazmunini teran anglagan holda, ularni sobitqadamlik bilan hal qilish imkonini beradi.

Prezident Islom Karimov "O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'lli" (1992) asarida jahon taraqqiyoti tajribasida rivojlangan demokratik davlatlar demokratik jamiyat qurishda quyidagi 4 ta muhim masalaga e'tibor berganliklarini ta'kidlab o'tgan: 1. Demokratiya va qonunchilikni yo'lga qo'ygan. 2. Mulkchilikning turli shakllarini barpo etib, bozor xo'jaligi iqtisodiyotidan borgan. 3. Yuksak ma'naviyat va madaniyatni rivojlantirgan. 4. Jahon hamjamiatiga kirib borgan.

Qonunning ustuvorligini, uning oldida barcha fuqarolarning tengligini ta'minlashga da'vat etilgan sud hokimiyati islohoti amalga oshirilmoqtsa. Bu jarayon mashaqqatli, ammo huquqiy davlatni mustahkamlashning muhim yo'naliishlaridan biri sifatida zarur jarayondir. Bu yerda hokimiyatning uchinchi mustaqil tarmogi sifatida butun sudlov tizimini demokratiyalash darkor. Respublikamiz taraqqiyotining hozirgi bosqichida sudsizning roliga to'xtalib, Prezidentimiz jumladan shunday degandi: «...Ijtimoiy turmushimizning demokratik instituti tariqasida sudning ahamiyati jiddiy oshirilishi zarur.

Ma'lumki, Oliy Majlisning oltinchi sessiyasida is-tikdolga erishilgandan keyingi besh yil mobaynida O'zbe-kiston Respublikasini rivojlashtirishning yakunlari sarhisob qilingandi. SHunisi diqqatga sazovorki, sessiyada faqat haqiqatan ham salmoqpi va hayratlanarli yutuqlarga urg'u beribgina qolmay, balki demokratik islohotlarni chuqurlashtirish yo'lidan yanada jadalroq borish zaruratiga e'tibor qaratildi. Prezident I.Karimov to'g'ri ta'kidlaganidek, **«Demokratlashtirish va turmushimizning barcha sohalarida tub islohotlar o'tkazish jarayoni uzoq va uzluksiz davom etadigan jarayon ekanini aniq**

bilib olishimiz kerak. Ta’bir joiz bo’lsa, bu bizning kundalik tabiiy holatimizga aylanishi lozim. Biz izchil, qadam-baqadam yangi marralarni egallashimiz, yangi vazifalarni belgilab olib, ularni hal etishga bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz kerak»

Biz huquqiy davlatning asosiy alomatlari to’g’risida gapirib o’tdik. Ushbu alomatlardan biri - hokimiyatlarning bo’linishi tamoyilidir. Endi ushbu tamoyrshlar bizning yangi Konstitutsiyamizda o’z ifodasini qanday topganligi masalasiga to’xtalishni lozim topdik. Biroq, oldindanoq, hokimiyatlarning bo’linishini zinhor ularning qarama-qarshi turishi sifatida tushunilmasligi kerakligani qayd etamiz. Aksincha, O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bunday imkoniyatni butunlay istisno etadi. Xokimiyatlarning bo’linishi kontseptsiyasi O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2-moddasiga muvofiq belgilanib, ularning har biri - qonunchilik, ijroiya va sud hokimiyatlari - vazifalari o’z funktsiyalariga ega, ularga tegashli vakolatlar berib ko’ylgan; hokimiyatlar o’z vakolatlarini tiyib turish va nazorat qilish imkoniyatlariga egadirlar. Hokimiyatlardan birortasi boshqasining funktsiyasini o’z zimmasiga ololmaydi, lekin alohida-alohida harakat qilishi ham mumkin emas, bunday qilishga qurbi yetmaydi.

Shuning uchun hokimliklar bir-birlarini to’ldirishlari, zarur aloqa va muvofiklikni saklab turishlari, shu bilan xalq farovonliga, baxt-saodati yo’lida xizmat qiluvchi yagona «siyosiy organizm»ni tashkil etishlari darkor.

Shunday qilib, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish murakkab vazifa, lekin insonning qo’lidan keladigan ish. Huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati - oddiy xayolparastlik emas, balki real voqelikdir. Bu yerda so’z qonun va adolat hukmronlik qiladigan, inson, uning hayoti, hukuklari va erkinliklari eng buyuk qadriyat bo’lgan jamiyatni tashkil etish haqida borayapti.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov I.A. Yangicha ishlash va fikrlash - davr talabi. 5-tom. T., «O'zbekiston», 1997., 104-105-betlar
2. Karimov I.A.O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-tom, T., «O'zbekiston», 1996. 39-bet.
3. Spinoza B. Izbr. soch. -M., 1957. 2-tom, 207-209, 261-betlar.
4. Lokk D. Izbrannie filosofskie proizvedeniya, M., 1960. 2-tom, 16-17-betlar.
5. Monteskье SH. Izbr. proizvedeniya. -M., 1955. 289-bet.
6. Istorya politicheskix ucheniy. M.: Politizdat. 1971. 181-bet.
7. Gegelъ. Filosofiya prava. -M., 1990. 95-bet.
8. O'zbekiston iqtisodiy islohrtlarni. chuqurlashtirish yo'lida T., «O'zbekistpon». 1995.
9. Vatan sajdah kabi muqaddasdir. T., «O'zbekiston».
10. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. T., «O'zbekiston». 1994
- 11.Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash - davr talabi. 5-tom. T., O'zbekiston» 1997. 107-108-betlar.
- 12.Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lidan. 4-tom. T., «O'zbekiaton» 1996. 178-bet
- 13.KarimovI.A. "XXI-asr bo'sag'asida" T., «O'zbekiaton» 1996
- 14.KarimovI.A."Yuksak m'naviyat-engilmas kuch" T., "Ma'naviyat"2008